

BESIM KORKUT

JOŠ O ARAPSKIM DOKUMENTIMA U DRŽAVNOM ARHIVU U DUBROVNIKU

Dr Šaćir Sikirić, redovni profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu i šef katedre za orijentalne jezike objavio je u »Radovima«, časopisu Filozofskog fakulteta u Sarajevu (knj. I, str. 331—343, god. 1963) članak pod naslovom: »Dva prevoda arapskih dokumenata Dubrovačkog arhiva«, u kome recenzira dva izdanja arapskih dokumenata čiji se originali nalaze u Državnom arhivu u Dubrovniku. Prvo izdanje ovih dokumenata priredio sam i preveo ja (izdanje Orijentalnog instituta u Sarajevu, knj. I, sv. 1, god. 1960, i knj. I, sv. 2, god. 1961), a drugo je priredio i preveo Fehim Bajraktarević (izdanje SANU, Beograd, 1962).

Dr Sikirić odmah u početku svoje recenzije ustanovljuje, »da su se prevodiocima pri obradi potkrale izvjesne pogreške«, i ističe da će nastojati da ukaže na najteže previde i greške »koje mute smisao teksta, kako bi ove isprave potpuno poslužile svojoj svrsi« (sic).

Treba odmah da ukažem na nesporazum koji postoji između autora ovih radova i recenzenta dra Sikirića, koji na nekoliko mjesta daje svoj prevod pojedinih rečenica ili dijelova rečenica naglašavajući da moj prevod, po njegovom mišljenju, nije tačan, dok za Bajraktarevićev prevod, na primjer, kaže: »pa je rečenicu 13. i 14. preveo naopako« (str. 332), ili: »pa je prevod rečenice ispao apsurdan, a bilješka u napomenama još apsurdnija« (str. 334), ili: »Bajraktarević je ovu posljednju rečenicu apsurdno dešifrovao i preveo« (str. 340), i slično. Očito je da Sikirić insistira na greškama koje su se, po njegovom mišljenju potkrale, mada njegove primjedbe, ukoliko bi se dokazale, govore ne o propuštenim greškama, već o nepoznavanju najosnovnijih pravila arapskog jezika na isti način, kao što se ni pogreške, koje je, kako ćemo vidjeti, u svom osvrtnu učinio Sikirić, ne mogu okvalifikovati samo kao pogreške. Riječ je o znatno ozbiljnijim stvarima. Sikirićeve tvrdnje bez dokaza ostale su jednako neubjedljive kao i njegovo mišljenje zasnovano na pretpostavkama. Da bi primjedbe recenzenta mogle biti prihvatljive, bilo je neophodno i da se one dokažu, na primjer, zašto izvjesne riječi i rečenice dešifruje

i prevodi drugačije od mene. Kategorično Sikirićevo »netačno je«, krivo je prevedeno« treba da upućuje na autoritativnost mog recenzenta, mada ne postoje valjane osnove na čemu bi se mogla temeljiti isključivost iznesenih tvrdnji i stavova. Bilo bi prirodno da Sikirić na prvom mjestu dešifruje i prevodi riječi koje ja nisam dešifrovao ili nisam bio siguran u njihovo tačno dešifrovanje, kao što je, na primjer, posljednja riječ u redu 29, dokumenta br. 10 ili riječ اروقي u redu 4, dokumenta br. 28, ili riječ النمق u redu 15, dokumenta 32, ili riječ الوسيلة u redu 6, dokumenta br. 40, itd. On, međutim, to nije učinio, i njegova tvrdnja da će ove isprave potpuno poslužiti svojoj svrsi tek poslije njegovih ispravaka ostala je bez osnova; očito, o tome moj recenzent uopšte nije mislio, već je, kako ćemo vidjeti, recenzirajući moj rad, i pogrešno dešifrovao i netačno prevodio pojedine riječi i rečenice, što mu se nikako nije smjelo desiti. Ta činjenica osporava tačnost i autentičnost recenzentovnih primjedaba, o čemu će biti riječi u ovom osvrtu.

Kao ilustraciju kakav izgleda Sikirićev prikaz navodimo dva karakteristična njegova mišljenja iz prikaza. Govoreći o dokumentu br. 10, Sikirić kaže (str. 338):

Kod Korkuta (valjda u Korkutovom izdanju — op. B. K.) nisu dobro prevedene riječi: والامر وافق الكراء (str. 46, redak 7. odozdo): »i stvar je bila u redu« (str. 47, redak 10. odozdo).

Sikirić prelazi preko mog »pogrešnog prevoda« i ne kaže kako bi tu rečenicu tačno preveo.

Prikazujući dokument br. 39, Sikirić piše (str. 342):

»Korkut je netačno dešifrovao riječi بتسجة (na str. 144) mj. بسجة. U prevodu je Bajraktarević pogriješio u rečenicama: 2, 5, 7, 11, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 33, 34, 35, 36, 50, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 61, 62, 66, 69, 70, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 82, 83 i 87«, ali nigdje ne kaže zašto je moje dešifrovanje riječi بتسمه netačno niti navodi kako je trebalo tolike Bajraktarevićeve pogrešno prevedene rečenice tačno prevesti. Sikirić, kao i redakcija »Radova«, koja je prikaz objavila, smatraju da će prevodi ovih dokumenata potpuno poslužiti svojoj svrsi samo navođenjem pogrešaka! I to pogrešaka koje to zaista nisu.

Ne bih se osvrtao na Sikirićeve primjedbe u kojima navodi mjesta na kojima sam, po njegovom mišljenju, pogrešno dešifrovao pojedine riječi, i u kojima Sikirić dešifruje po »svom« ili gdje sam po njegovom mišljenju netačno preveo pojedine rečenice ili dijelove rečenica, pa donosi svoj prevod; ima nešto drugo što me navodi da mu odgovorim na sve primjedbe koje, da se poslužim njegovim riječima, »mute smisao teksta«. Veliki broj mladih arabista koji su posljednjih godina diplomirali na katedrama za orijentalne jezike Filozofskog fakulteta u Sarajevu i Filološkog fakulteta u Beogradu, a gotovo svi su Bajraktarevićevi ili Sikirićevi đaci, mogu da se pokolebaju i počnu sumnjati u svoje znanje arapskog jezika kad vide

kako su njihovi profesori dešifrovali i prevodili ove arapske dokumente. Utoliko prije, što su mnogi od njih proveli po nekoliko godina u arapskim zemljama radi specijalizacije. O Bajraktarevićevom izdanju ovih dokumenata sam već pisao i sada odgovaram Sikiriću u interesu naučne istine i da upozorim na činjenicu da je riječ o veoma osjetljivoj materiji koja ne trpi isključivost kakvu ispoljava moj recenzent, naročito u slučajevima kada se tvrdnje ne dokazuju.

U Sikirićevom prikazu nema ni riječi o tome da pojedini pisari iz raznih arapskih zemalja i u raznim vremenima na različite načine pišu pojedina slova i riječi. Kao autor recenzije Sikirić ne vodi dovoljno računa o osnovnim pravilima arapskog jezika, čak ni o onim koja je unio u Gramatiku arapskog jezika, koju je napisao zajedno sa M. Pašićem i M. Handžićem; nije pazio na to da li njegovi prevodi pojedinih riječi i rečenica imaju dovoljno smisla na određenom mjestu u tekstu, pa je, kako ćemo vidjeti, pojedine riječi i rečenice i pogrešno dešifrovao i netačno preveo. Poznato nam je, pored ostalog, da se Sikirić nije naročito bavio problemima ove materije, kao ni pitanjima koja zadiru u sferu načina pisanja službenih akata: povelja, manifesta, presuda, dopisa, mirovnih ugovora, itd. i jasno je da su mu strana djela koja govore o toj materiji, kao što su: معالم الكتابة ومعانم الاصابة od Ibn Šita, التعريف بالمصطلح صحح الأعمى في كتابته od Ahmeda ibn Fadlullāha Al-Umarije, الانشاء od Ahmeda Qalqašandije, ili bar u najnovije vrijeme izdato djelo (1957. g.): الألقاب الاسلامية في التاريخ والوثائق والآثار od dra Hasana Al-Baše, profesora Filozofskog fakulteta u Kairu, da i ne pominjemo mnogobrojna djela o toj materiji, koja su izdali čuveni orientalisti, kao što su: *Diplomi Arabi del R. Archivio Fiorentino*, Firenze 1863, od Amaria i *Materiaux pour un Corpus Inscriptionum Arabicarum*, Paris, 1903, od Berchema, itd. Inače mu se ne bi moglo desiti da, na primjer, u dokumentu br. 40, red 5. jasno napisanu i stoljećima ustaljenu titulu kadija حسنة الليالى والأيام smatra pogrešno dešifrovanom, pa je iskrivljuje u حسنة الليالى والأيام. U isto vrijeme Sikirić ne uočava da se u administraciji stalno upotrebljava glagol أنهى, koji odgovara našim glagolima »obavještavati«, »izvještavati«, pa u dokumentu br. 10, red 8. ispravlja riječi ألتية u أنهية, tvrdeći ujedno da ima isto značenje.

Prostor ne dozvoljava da se osvrćemo od riječi do riječi na sve Sikirićeve primjedbe zato što njegovo dešifrovanje pojedinih riječi i prevođenje nekih rečenica, odnosno dijelova rečenica zahtijeva vrlo opširan kritički komentar. Prevodeći, na primjer, početak jedne rečenice u dokumentu br. 40, red 4—9, Sikirić je učinio deset grubih previda. Zato je neophodno da na njih dokumentovano ukažemo. Zbog pogrešnog čitanja samo jednog slova ili pogrešnog prevođenja jedne lične zamjenice potrebno je napisati čitavu stranicu da se

dokaže u čemu je previd mog recenzenta. Zbog toga ću se pozabaviti Sikirićevim najkrupnijim previdima i propustima i odgovoriću na sve primjedbe koje je, prikazujući prva tri dokumenta, uputio meni, budući da mu je bio potreban prostor od 4 stranice da prikaže samo ove 3 isprave, a za sve ostale, njih 38 na broju, svega 8 stranica. U ovom osvrtu biće riječi o Sikirićevom netačnom prevodu rečenica iz svih ostalih isprava, kao i o njegovom pogrešnom dešifrovanju i prevođenju pojedinih riječi.

Potrebno je odmah u početku da skrenemo pažnju na jednu Sikirićevu grešku koja se provlači kroz čitav njegov prikaz i koja stvara zabunu. Naime, Sikirić ne razlikuje šta je red, a šta rečenica u dokumentu. On, na primjer, uvijek piše: »U rečenici 5« ili: »Iz tih i još nekih razloga su rečenice 4—9 kod obojice krivo prevedene« (str. 333), pa onda te svoje 4—9 rečenice prevodi kao početak jedne rečenice, ili piše: »kraj 6. i početak 7. rečenice« (str. 336), mada su u pitinju samo dvije riječi od kojih je jedna napisana na kraju šestog a druga na početku sedmog reda. Prema tome, kad god Sikirić, na primjer, piše: »U 9. rečenici«, ili »u rečenici 10.« (str. 337), itd. trebalo je da stoji: »u 9. redu«, »u redu 10«, jer nije riječ o rečenicama, već o redovima isprava.

***

Prikaz dokumenta br. 28 Sikirić je započeo opštom primjedbom koja se na mene odnosi (str. 331):

Ne znam zašto Korkut u ovoj i u svim ostalim ispravama ne prevodi riječ »Allah«.

Ovu riječ nisam prevodio zato što sam želio da u potpunosti ostvarim autentičnost prevoda, jer je i riječ Allāh opšte poznata, a tako je pišu i poznati orijentalisti i arabisti. U *Arapsko-ruskom rječniku*, autor prof. Baranov ovako prevodi: سبحانه الله слава Аллаху! (str. 430), رضي الله عنه да б́удет доволен им Аллах! (str. 379), الله أكبر Аллах велик! (str. 863), لا اله الا الله Нет божества кр́оме Аллага (str. 1089) itd. U djelu *Die mamlukischen Sultansurkunden des Sindi-Klosters* (Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1960), autor Hans Ernst ovako prevodi بسم الله الرحمن الرحيم Im Namen Allahs, des Barherzigen, des Erbarmers (str. 5), الحمد لله وحده Lob sei Allah allein (str. 7), ان شاء الله تعالى So Allah — erhaben ist er — will (str. 7), اعلاه الله تعالى Allah — erhaben ist er — eróhe ihn (str. 77), itd. U najnovijem prevodu sa originala zbornika »Hiljadu i jedna noć« na ruski jezik od A. M. Salje i u srpskom prevodu tog ruskog prevoda od M. Vidojkovića riječ Allah nije ni jedanput prevedena, mada je hiljadu i više puta pomenuta (vidi »Hiljadu i jedna noć«, Beograd, Prosveta, 1949—195).

Ovom prilikom ističem da našim riječima bog, bogovi u arapskom jeziku odgovaraju riječi إِلَه، آلِهَة، a da je اللهُ samo — Allah.

Sikirić zatim govori o perzijskom stihu koji se kao legenda nalazi u kadijinom pečatu koji ja u svom prevodu nisam dešifrovao, pa navodi Bajraktarevićevo čitanje i prevod i kaže (str. 331):

Kako nije donesen jasan fotografski snimak pečata, nije mi moguće da tekst prokontrolišem. Ali, prema prepisu legende i po smislu, mislim da taj tekst legende treba da glasi: از توخواهد لطف سرمد , مفخر کونین سید احمد , što bi značilo: »Od tebe, o ponose oba svijeta, traži vječnu dobrotu Sejjid Ahmed«. Na ovako čitanje i prevod navodi nas ne samo logički smisao legende nego i ramal-metar, u kome je stih pisan.

Iz daljeg Sikirićevog izlaganja vidi se da je »ponos oba svijeta« Muhamed.

Upravo smisao i logika teksta legende u kadijinom pečatu govori da Sikirić proizvoljno i dešifruje i prevodi uzimajući u pomoć i ramal-metar. Donoseći svoj tekst legende, Sikirić nije uopšte razmišljao o tome da li se takav tekst može nalaziti u legendi pečata jednog kadije, utoliko više što recenzent nije imao u vidu osnovne postavke islamskog učenja iz kojih se vidi da je Muhamed čovjek i Allahov rob, i da se muslimani u svojim molitvama mogu obraćati jedino Allahu, jer je, kako islam uči, sve u njegovoj ruci. Poznato je da po učenju islama Muhammed nije isto što je, na primjer, Isus po kršćanskom učenju. Iako je, po islamskom učenju, Muhammed poslan da ljude upućuje na pravi put, opet u Kur'anu, kao Allahovoj objavi stoji: انك لا تهدي من احببت ولكن الله يهدي من يشاء (XXVIII, 56) »Ti nećeš uputiti na pravi put onoga koga ti voliš, Allah upućuje na pravi put onoga koga on hoće«. Zatim, poznate su Muhammedove riječi upućene kćeri Fatimi: يا فاطمة بنت محمد أتقدي نفسك من النار فاني لا أغني عنك من الله شيئا (Muslim) O, Fatimo, kćeri Muhammedova, sama se spassavaj pakla, ja ti ne mogu ništa pomoći kod Allaha«. I kada je islamsko učenje takvo kakvo jest, bivši rektor Više islamske šerijatsko-teološke škole u Sarajevu sigurno je morao znati da se riječi kojima bi se tražila »vječna dobrotu« od Muhammeda ne mogu naći ni u kakvom muslimanskom tekstu i ni na kakvom jeziku kojim govore muslimani, a kamoli u pečatu jednog kadije, budući bi to po islamskom učenju bilo krivovjerstvo — kufr. Otuda je Sikirićevo dešifrovanje legende u kadijinom pečatu i njezino prevođenje sasvim pogrešno. U kadijinu pečatu u tri reda napisana legenda glasi: از توخواهد لطف سرمد سى - مفخر کونین احمد , الهى - لطف سرمد سى - مفخر کونین احمد , i treba da znači: »Od tebe, o moj Bože, traži vječnu milost imenjaka ponosa oba svijeta, Ahmed«. Stvar je sasvim jednostavna: ondašnjem kadiji u Alžiru bilo je ime Ahmed, kako se to vidi iz njegove ovjere, Ahmed je bilo ime i Muhamedu (Kur'an: LXI, 6), a nazivan je »ponosom i ovoga i onoga svijeta«, i zbog toga svega kadija sebe naziva »imenjakom ponosa oba svijeta«, i kao takav moli Boga da mu se smiluje.

Sikirić zatim u petom pasusu kaže:

U prvoj rečenici ove isprave riječ *اشهدت* Bajraktarević prevodi »posvjedočiše«, a Korkut »izjavile su«. Tačan prevod ove riječi je »one zasvjedočiše«, odnosno »pred sudom izjaviše«. Prof. Bajraktarević nije dobro postupio što je pred riječ »posvjedočiše« stavio u zagradi (pristupiše sudu»), jer se žene o kojima je riječ kod suda (valjda na sudu — op. B. K. nisu ni pojavile, nego su svoje očitovanje dale pred svjedocima kod za to ovlašćenog lica (v. Korkut — knj. I, str. 24—25, bilj. 4), i kadija tu njihovu izjavu ovjerava.

Sikirićeve tvrdnje u navedenom pasusu nisu prihvatljive. Svjedočiti, posvjedočiti, pa i zasvjedočiti znači u nečiju korist ili na nečiju štetu o nečem svjedočiti, a te se naše riječi kazuju arapskim glagolom شهد له - عليه. Navedeni arapski glagol upotrijebljen u IV proširenoj vrsti znači drugog učiniti svjedokom, tj. izjaviti pred njim da bude svjedok te izjave, kako to stoji u svim arapskim rječnicima. U ovom slučaju dvije žene, mati i kći, izjavile su pred dvojicom notara da su od svoga dotadašnjeg roba Antuna primile 105 rijala kao otkup za Antunovo oslobođenje iz ropstva itd., a dvojica notara su na kraju isprave, koju su oni sačinili, posvjedočila da je sve onako kako je u ispravi navedeno. Dakle, notari posvjedočuju, odnosno potvrđuju sve ono što se pred njima izjavljuje. Zato su obje varijante Sikirićeva prevoda riječi *اشهدت* pogrešne. Prva varijanta »one zasvjedočiše« netačna je iz razloga koje sam naveo a i stoga što je u rečenici *اشهدت الوليتان* subjekat riječ *الوليتان*, pa bi, prema Sikirićevoj tvrdnji, prevod navedene rečenice glasio: »One zasvjedočiše dvije gospodarice«, što je, razumije se, besmisleno. Druga varijanta Sikirićeva prevoda »pred sudom izjaviše« djelomično je netačna. Sikirić je odmah poslije navođenja ove druge varijante prevoda primijetio prof. Bajraktareviću »što je pred riječ »posvjedočiše« stavio u zagradi (»pristupiše sudu«), jer se žene o kojima je riječ na sudu nisu ni pojavile. Ispada da Bajraktarević nije dobro postupio, a da je Sikirić, koji je izričitiije i bez zagrada kazao »pred sudom izjaviše«, učinio dobro, iako je očevidno da tako nije. Kad odbacimo prve dvije riječi »pred sudom« iz Sikirićeva prevoda, jer je on sam, prigovarajući Bajraktareviću, odustao od njih, ostaje da i po Sikirićevom mišljenju riječ *اشهدت* znači »izjaviše«, a to je isto što i moj prevod »izjavile su« s napomenom da se u nas sudska i njima slična rješenja ne donose u aoristu već u perfektu. Sikirić je, osim toga, još jedanput, mada mu to nije bila namjera, potvrdio da je moj prevod riječi *اشهدت* »izjavile su« tačan, jer je na kraju svoje citirane primjedbe kazao »i kadija tu njihovu izjavu ovjerava« — nije kazao »njihovo zasvjedočenje«.

Sikirićeve riječi: ... »nego su svoje očitovanje dale pred svjedocima kod za to ovlašćenog lica« i njegovo pozivanje na mene »(v. Korkut — knj. I, str. 24—25, bilj. 4)« takođe nisu na mjestu. Ni u navedenoj bilješci, a niti bilo gdje nisam kazao da se uz dvojicu notara, koji su izjave, ugovore, itd. sastavljali strankama, nalaze bilo

koji svjedoci, naprotiv, izričito sam naglasio da su sami notari i sastavljali i potpisivali izjave, ugovore, itd., samo su notari bili svjedoci svemu tome. Da je to tako, jasno se vidi iz dokumenta br. 2 (tabla II, red 20, 21, i 22), u kome dva potpisana notara nazivaju sebe عدلان dva notara i شهدان dva povjerljiva svjedoka. To se još jasnije vidi iz dokumenta br. 15 (tabla XV, red 12. i 13), u kome su dvojica notara, koji su sastavili i potpisali izjavu dvojice marokaških hadžija, ispod svojih teško čitljivih potpisa (za takve njihove nečitljive potpise govorilo se da su napisani على شكل الحتماء), ponovno čitljivo napisali svoja imena ispod kojih su obojica navela svoja zvanja احد عدول محكمة طرابلس, tj. sudski notar u Tripolisu.

Kad je riječ o kraju isprave u kojoj se govori o Aħmadu Al-Ĥarrāru, valja reći da on ne svjedoči ono što su izjavile dvije žene, otkupljeni rob Antun i dubrovački konzul Jozef Īmuši, već je bio došao da dvojici notara potvrdi identitet pomenutih žena (vidi moju bilješku br. 6, str. 78).

U šestom pasusu Sikirić kaže:

Riječ الوليان *Bajraktarević* (str. 20) pravo (valjda ispravno — op. B. K.) prevodi »dve gospodarice«, a *Korkut*, netačno (sv. II, str. 97) »dvije domaćice«.

Ni u književnom ni u narodnom govoru riječ ولية nema značenje »gospodarica«. U književnom jeziku riječ ولية znači dobra, pobožna žena, ugodnica, svetica, a u narodnom govoru znači domaćica, stopanica, žena, i u tom značenju se upotrebljava u svim arapskim zemljama. Značenje riječi ولية u narodnom govoru bliže je značenju riječi »žena«, nego značenju riječi »gospođa«. Iako u riječi ولية ima izvjestan prizvuk poštovanja, kao i u našim riječima domaćin, domaćica, ipak je još daleko od značenja riječi سيدة gospođa. Kad bi danas neko u arapskom svijetu oslovio neku gospođu, koja mnogo drži do sebe, sa يا ولية, ona bi se našla veoma uvrijeđena. U Egiptu, na primjer, obično kažu za stariju domaćicu ولية, dok mlađu zovu بنية. U nas sada ima studenata iz svih arapskih zemalja i svako može provjeriti kakvo značenje u narodnom govoru ima riječ ولية, ja sam to učinio. Korisno bi bilo da Sikirić otvori Supplement aux dictionnaires arabes od Dozya (str. 343/II) i Anapsko-ruski rječnik od Baranova (str. 1157) i vidi koja sve značenja ima riječ ولية.

Prikazujući dokument br. 40, Sikirić u trećem pasusu kaže (str. 333):

U rečenici 5. i *Bajraktarević* (str. 27) i *Korkut* (sv. 2, str. 155) su dešifrovali riječ حسنة الليالي والايام mjesto حسنة الليالي والايام (*simpatija vremena*), pa su obojica te riječi netačno preveli.

Islamski naučnici su u toku vijekova brižljivo sakupljali i bilježili kako su se, od Muḥammeda do danas, u dvorskim kancelarijama (الديوان المعمور) halifa, sultana i namjesnika pisali službeni akti i kakve su sve titule imali državni civilni i vojni dostojanstvenici. O ovoj materiji najpoznatija djela u arapskoj literaturi su, kako smo to napomenuli: Ma'ālim al-kitāba od Ibn Šita, At-ta'rīf od Al-'umarije, Taṭqīf od Ibn Nādir al-Ġajša i Šubḥ al-'aš'a od Qalqašandije. Qalqašandijino djelo je od navedenih vremenski nama najbliže i najpotpunije, jer je autor u nj unio sve ono što su njegovi prethodnici pobilježili, a štampano je u 14 tomova u Kairu 1913—19. godine. Sve titule halifa, sultana, vezira, namjesnika i ostalih visokih civilnih i vojnih starješina, kadija, muftija, profesora, starješina derviških redova i tekija, zatim stranih vladara, (na primjer: vizantijskog cara, španskog kralja, mletačkog dužda itd.) i crkvenih dostojanstvenika (na primjer: pape, patrijarha itd.), koje su se do njegovog vremena upotrebljavale, i o kojima se u dvorskim kancelarijama vodilo strogo računa, Qalqašandija je abecednim redom na više od stotinu strana naveo na kraju V i na početku VI sveska svoga pomenutog djela. U VI. svesku, na 46. strani njegova djela nalazi se:

(حسنة الأيام) من ألقاب أكابر الأقاليم من الوزراء والقضاة من في معانها والحسنة
خلاف السيئة الخ

Kako vidimo, titula kadija حسنة الأيام »dobro (ukras) dānā postojala je prije Qalqašandije i u njegovom vremenu (umro 1418), a susrećemo je, evo, i u ovoj sudskoj presudi iz 1760. godine. Sigurno je da bi svaki znalac arapskog jezika u dokumentu jasno napisanu spornu riječ pročitao حسنة, a ne حنة, kako to Sikirić pored pravilnog dešifrovanja čini i vidio bi da njegov prevod riječi حنة kao, simpatica» nije prihvatljiv. Ne poštujući utvrđeno pravilo da se dokumenti prilikom obrade moraju dešifrovati tačno onako kako su napisani, Sikirić je, stavljajući ponekad na duše pisara da su griješili, uvijek griješio kad god je pojedine riječi u dokumentima dešifrovao po svome nahođenju (u dokumentu br. 3, red 9: فلان أيد, mjesto نريد, zatim u redu 12: حزننا, mjesto جزرنا; u dokumentu br. 5, red 9: ألقية, mjesto طاقة للكراء; u dokumentu br. 10, red 8: انجذاب, mjesto: أنهية; u dokumentu br. 13, red 23: الحيل, mjesto: الحين; u dokumentu br. 34, red 6: ما تقصوا, mjesto: ما تقصوا, zatim, u redu 8: تزيد, mjesto: نوروا, زياد; u dokumentu br. 35, red 9: تقطعوا, mjesto: تقطعوا; u dokumentu br. 36, red 9: مزيد, mjesto: مزيد; u dokumentu br. 39, red 14: بسعة, mjesto: بتسعة; i u redu 48: خمسين, mjesto خمس) — zato moramo da se na tome zadržimo duže kako bismo svoje navode dokazali.

Sikirić potom u petom pasusu kaže:

U rečenici 6. Bajraktarević je mj. الوسيعة pročitao الوثيق i tu riječ netačno preveo: »stručnjak«. Korkut je to mjesto tačno dešifrovao, ali netačno preveo: »načine«. Iz tih i još nekih razloga su rečenice 4—9 kod obojice krivo prevedene. Prevod treba da glasi: »Nakon što se upoznao naš poštovani prvak i gospodar, ponos kadija i sudija, stub upravljača u donošenju presuda, simpatija (uzor) vremena, koji se uzda u dobrotu svoga darežljivog i pouzdanog gospodara — naš gospodin Sejjid Muhamed efendija, pripadnik hanefijskog smjera, koji u svojstvu zamjenika (glavnog kadije) na području spomenute luke i njene okolice vidi u šerijatskim presudama sredstvo za približenje Bogu, a koji je — Bog mu podržao veličinu — u vrhu (isprave) stavio svoj plemeniti rukopis na prepis dokumenta, u predmetu koji će se u njemu navesti, pisanog rukom našeg gospodara ... Šemsudina itd.«.

Evo arapskog teksta početka rečenice o kojoj je riječ i svaki znalac arapskog jezika može vidjeti u čemu su previdi i pogreške prof. Sikirića: بعد ان اطلع حضرة سيدنا و مولانا فخر القضاة و الحكام عمدة الولاية في الاحكام حسنة الليالي و الايام المتوكل على لطف مولاه ذى الجود الوفي مولانا السيد محمد افندى الختفي الناظر يومئذ في الاحكام الشرعية بالشر المرقوم و توابه خلافة الواضع خطه الكريم فيه اعلاه ادام الله تعالى علاه على صورته التمسك المكتتب في حصوص ما سيدكر فيه...

Prvo — glagol اطعم koji znači upoznati se s nečim, obavijestiti se o nečemu, pročitati nešto prelazan je i u arapskom jeziku ima direktan ili indirektan objekat sa prijedlogom على. Sikirić nije nigdje u prevodu kazao s čime se kadija upoznao. Međutim, od glagola اطعم indirektni objekat su u 8. redu napisane riječi التمسك على صورة التمسك tj.: pošto se (kadija) upoznao sa prepisom temessuka (odnosno pošto je kadija pročitao prepis temessuka).

Drugo — Sikirić je propustio da odmah iza glagola اطعم prevede njegov tzv. unutrašnji objekat (المفعول المطلق) koji glasi الاطلاع nalazi se na kraju 36. reda presude, jer je tada završena rečenica, a cijela ova presuda stilizovana je kao jedna rečenica. Ističem, ovom prilikom, da su u svim objavljenim sudskim i njima sličnim notarskim ispravama unutrašnji objekti navedenini na kraju rečenica. Tako se u dokumentu br. 2 u redu 4. nalazi: واشهدوا, a tek u redu 18. اشهاداناما kad je rečenica završena. U dokumentu br. 32, u redu 9. nalazi se: وانفقوا, a tek u redu 16. انفاقاناما. U dokumentu br. 41, u redu 14. nalazi se: واسقاطا و عفووا شرعيين, a tek u redu 21: اسقط حقه و عني itd. Očividno Sikiriću nije jasno pravo značenje i upotreba ove vrste arapskog objekta. To se vidi iz navedenog primjera, kao i iz recenzen-

tove primjedbe, kad je, prikazujući dokument br. 2 (str. 335), napisao: »Kod Korkuta, opet, nisu dobro prevedene riječi واشهدوا حيمًا (str. 24, 6. redak odozgo): »i izjavili doslovno« (str. 25, redak 14 odozgo). Osim toga ove riječi treba spojiti i prevesti sa riječima اشهدانا ما (str. 26, redak 8. odozgo)«, mada je unutrašnji objekat اشهدانا ما u mome izdanju preveden riječju »doslovno«.

Treće — pogrešno je dešifrovao i preveo kadijinu titulu حسنة اللبالي والايام, kako smo na to ranije ukazali. Ovom prilikom ističemo da Sikirićeva pogrešno dešifrovana riječ حسنة ne znači ni simpatija ni uzor. Ako Sikirić ovu riječ čita حنة (masdar od glagola روحن - يوحن) onda znači mržnja, zloba, a ako je čita حننة (masdar od glagola يحن - يحن), onda znači žalost, sažaljenje, tuga, čežnja, itd.

Četvrto — netačno je preveo riječ الوفي kao »pouzdan«, jer je ispalo da je to Allāh-ov atribut. U islamskoj nauci je tačno poznato stotinu Allāh-ovih atributa (اسماء الله الحسنى), i ti atributi navedeni su u mnogim islamskim djelima, a uvijek u zbirkama molitava, zvanih دلائل الخيرات, i to odmah na početku. Međutim, među Allāh-ovim atributima koji su uzeti samo iz Kur'āna ne nalazi se الوفي, u to se svako može uvjeriti. Riječ الوفي koja znači pun, potpun, savršen, vjeran, odan, pouzdan, siguran itd. atribut je riječi ذى الجود, koje takođe nisu u Kur'ānu navedene kao Allāhovo ime. I čovjek može biti darežljiv, ali je Allāh, ovdje je želja da se to istakne, savršeno darežljiv. Osim toga, riječ الوفي u značenju pouzdan, vjeran, odan, bila je titula visokih državnih dostojanstvenika, (vidi: Al-Alqāb od dr Al-Baše, str. 541), a ne može se ni zamisliti da muslimanski vladari nekom svom dostojanstveniku daju titulu koja je u isto vrijeme i atribut Allāhu.

Peto — pogrešno je preveo riječi بالغر المرقوم »na području spomenute luke«, jer te riječi u prevodu treba da znače samo: »u pomenutoj luci«.

Šesto — pogrešno je preveo riječi: و نوابه »i njene okolice«, jer prevod treba da glasi »i njezinom području«. Okolina (grada) naziva se arapski ضاحية - ضاحية, a područje (dokle se proteže nadležnost gradske opštine, odnosno suda) نوابع - نابع. Sikirić, kao što se vidi, o tome nije vodio računa. Ovom prilikom napominjem da se Sikirićeva primjedba na kraju njegovog prikaza (str. 343), koja glasi: »Konačno, treba zažaliti što nijedan od prevodilaca, prevodeći sudske isprave, nije zatražio pomoć kojeg pravnika za prevod pravnih termina« može uputiti baš njemu, jer, kako smo vidjeli, on ne razlikuje šta je gradsko, odnosno sudsko područje, a šta opet okolina grada, odnosno suda.

Sedmo — Sikirić griješi kada, govoreći o riječi: الرسيية, koja se nalazi u 6. redu isprave, kaže: »Korkut je ovu riječ tačno dešifrovao«, a ne navodi da sam se ja ogradio i u napomeni vezanoj za ovu riječ kazao: »da nisam siguran u ovakvo njezino čitanje«. Pomenuta riječ je nečitko napisana i odmah poslije objavljivanja dokumenta ustanovio sam da tu piše يوميد, tj. »tada«, naročito kada sam naišao na jednu presudu šerijatskog suda u Aleksandriji iz 1780. godine, u kojoj je riječ يوميد malo čitkije napisana. Zbog svega navedenog Sikirićev prevod teksta الناظر يوميد في الاحكام الشرعية بالشر المرقوم و توابعه «koji u svojstvu zamjenika (glavnog kadije) na području spomenute luke i njene okolice vidi u šerijatskim presudama sredstvo za približavanje Bogu«, daleko je od originala a još dalje od pameti.

Osmo — nije preveo riječ تعالى u umetnutoj rečenici ادام الله تعالى علاه.

Deveto — Ovo je Sikirićeva najozbiljnija i posve neopravdana greška zato što se iz nje jasno vidi da ni on, kao ni prof. Bajraktarević, nije shvatio dokument, jer je riječi على صورة التمسك koje su, kako smo objasnili, indirektni objekt glagola اطلع, spojio u prevodu sa prethodnim tekstom الواضع خطه الكرم فيه اعلاه ادام الله تعالى علاه, smatrajući da su riječi على صورة التمسك indirektni objekat participia aktivnog الواضع, i pogrešno preveo: »... a koji je — Bog mu podržao veličinu — u vrhu (isprave) stavio svoj plemeniti rukopis na prepis dokumenta«. U citiranoj rečenici الواضع خطه الكرم فيه اعلاه indirektni objekti participia الواضع jesu riječi فيه اعلاه, a ne riječi على صورة التمسك, kako to Sikirić prevodi. Citirana rečenica o kadiji u navedenoj formi je završena i u njoj particip aktivni الواضع nema nikakve veze sa kasnijim tekstom علا صورة التمسك. Da je to tako, vidi se jasno iz svih sudskih presuda. U dokumentu br. 41, u redu 5. nalazi se ista rečenica iza koje slijedi: بحضور من الشهود «u prisustvu svjedoka»; u dokumentu br. 30, u redu 20. piše الواضع طابعه و خطه اعلاه دام عزه وعلاه, a iza toga على ان يكتب «da napiše»; u dokumentu br. 31, u redu 14. nalazi se السيد الحاج على, الواضع طابعه الرفيع اعلاه دام عزه وعلاه, a iza toga »gospodin hadži Alija«. Kao što se vidi, particip aktivni الواضع nema nikakve veze s riječima iza uobičajenog teksta o kadiji. Na osnovu svega izloženog, jasno se vidi da je kadija svoju ovjeru napisao i svoj pečat stavio na presudu, koja se sada čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku i čiji se faksimil nalazi u mome izdanju, a ne na prepis temessuka koji je bio podnesen sudu na ocjenu valjanosti. Kadija je

samo pažljivo pročitao prepis temessuka, pismenu nagodbu u iznosu od 110 rijala između dubrovačkog kapetana Sukića i Ibrāhima Al-qaḍā'ijje, punomoćnika svoje sestre, udove umrlog Aḥmada Sahlūlē, koji se udavio u moru vadeći dubrovačko sidro, koju je sastavio notar Šamsuddīn, i tu pismenu nagodbu kadija nije ovjerio, kako to Sikirić tvrdi, već je ta isprava ostala u šerijatskom sudu u Aleksandriji kao prilog kadijinoj presudi. Da je pomenuta pismena isprava o nagodbi podnesena sudu na ocjenu valjanosti jedno, a presuda šerijatskog suda drugo, vidi se jasno i iz završetka same presude u kojoj izričito stoji da je navedeni temessuk, koji je kadija proglasio valjanim ovom svojom presudom, bio datiran sredinom mjeseca džumādā I, a sama presuda je donesena posljednjih dana istoga mjeseca 1173. godine po Hidžri.

Deseto — Sikirić je pogriješio kada je kraj citiranog teksta *المكتب في خصوص ما سيد كرفيه* preveo: u predmetu koji će se u njemu navesti« zato što se Sikirićeve riječi »u njemu« odnose nan »prepis dokumenta«, a kako smo vidjeli ovaj prepis temessuka napisan je prije same presude i kako bi se riječ *ما سيد كرفيه* »koji će se u njemu navesti«, kako to Sikirić pogrešno prevodi, mogle odnositi na prepis dokumenta koji je bio već napisan i u kome je već sve bilo navedeno. Zamjenica u riječima *ما سيد كرفيه*, koja je u obliku jednine muškog roda odnosi se na presudu (*الحكم*), isto onako kao što se zamjenice u riječima *الواضع خطه الكريم فيه اعلاه* u ranije citiranoj rečenici odnose na presudu, a ne na prepis dokumenta (*صورة التمسك*), jer je riječ *صورة* ženskog roda, pa bi se i zamjenica morala s njom slagati u ženskom rodu.

Možemo zamisliti kakav bi bio Sikirićev prevod čitavog ovog dokumenta poslije svih ovih previda i grubih grešaka. Sve to nas upućuje na konstataciju da moj recenzent uopšte nije shvatio dokument, pa ipak se prihvatio recenziranja, »ispravljanja« ispravno prevedenog teksta.

Prikazujući dokument br. 41, Sikirić mi upućuje ovu primjedbu (str. 334):

Rečenicu بعد صدور الكشف عليه ظاهرة (sv. 2, str. 160, redak 4. odozgo) Korkut je (na str. 161) preveo: »pošto je izvršen javno uviđaj«. Mislim da to mjesto treba prevesti: »pošto je (ozljeda) nakon uviđaja bila očevidna«.

U Gramatici arapskog jezika, II dio (sintaksa), koju je sa M. Pašićem i M. Handžićem napisao Sikirić je odmah na početku, na trećoj strani, kad je govorio o sintaksi imena, naveo pravilo da je muḍāf (المصدر المضاف الى فاعله الى مفعوله). U citiranoj rečenici iz dokumenta riječi *صدور الكشف* su genitivna konstrukcija u kojoj je mašdar *صدور* muḍāf i, prema pravilima koja je Sikirić naveo, a koja su tačna,

riječ الكشف »uviđaj« kao muđāfun ilaiḥ je subjekat u rečenici. Međutim, Sikirić se ne drži pravilâ koja je sam formulisao i tražio da ih nauče čak i učenici nižih razreda medresa i njima sličnih škola, već u prevodu citirane rečenice izmišlja subjekat i stavlja ga u zagradama: »pošto je (ozljeda)«, mašdar صدر »izvršavanje«, »događanje« i riječi عليه »nad njim« (hamalom) uopšte ne prevodi, a riječ ظاهرة, koja se kao načinska oznaka (الحال) nalazi u akuzativu prevodi kao da je predikat koji se načelno nalazi u nominativu. Zbog svega navedenog Sikirićev prevod citirane rečenice je od početka do kraja pogrešan. Osim toga, Sikirićev pogrešan prevod: »pošto je ozljeda nakon uviđaja bila očevidna«, ne bi mogao uopšte postojati u jednom sudskom rješenju. Ako bi tako nešto, kao što to Sikirić misli, trebalo da bude u sudskom rješenju navedeno, onda bi moralo stajati da je ozljeda prilikom uviđaja bila očevidna a nipošto nakon uviđaja.

Prikazujući dokument br. 3, Sikirić kaže (str. 336):

Bajraktarević (na str. 57, kraj 6. i početak 7. rečenice) i Korkut (str. 28, redak 9. odozgo) griješe kad čitaju: فلان i prevode: »neko«, (str. 58), odnosno »taj i taj« (str. 29). Ovdje se radi (valjda riječ je — B. K) o teškoj pisarskoj pogrešci gdje je pisar od riječi نريد (želimo) prvo slovo odvojio i pripojio ga prethodnoj فلا (ne), pa je nastala riječ فلان (neko), a od slova ر napravio je ا, s kojim je od يد ostalo ايد (»neka mu bude data pomoć«). To je prisililo Korkuta da u sljedeću rečenicu, da bi joj dao smisao, ubaci riječ (لاينفى).

Iz Sikirićevog nejasnog obrazloženja se ne vidi da je riječ فلان napisana na kraju šestog, a riječ ايد na početku sedmog reda dokumenta. Njegova konstatacija: »(na str. 57, kraj 6. i početak 7. rečenice)« sasvim je pogrešna, jer nije riječ o dvjema rečenicama, budući da su obje sporne riječi فلان ايد, kako čitam ja ili فلانريد, kako čita Sikirić, samo početak jedne rečenice.

Poznato je da se u arapskom pismu riječi na kraju retka ne rastavljaju. Ovog pravila se ne pridržavaju uvijek oni koji pišu magripskim pismom, jer nekada rastavljaju riječi na kraju retka, ali samo onda kada se u takvoj riječi nalaze slova koja se prilikom pisanja ne mogu vezati sa sljedećim slovom. To su, kako je poznato, slova اذرزو. Ako pažljivo čitamo ove arapske dokumente, pisane magripskim pismom, naići ćemo samo na tri mjesta na kojima je pisar na kraju retka rastavio riječi: u dokumentu br. 23 (tabla XXIII, red 5. i 6) rastavljena je riječ مرا-سى; u dokumentu br. 28 (tabla XXVIII, red 26) rastavljena je riječ تبا-عة, a u dokumentu br. 29 (tabla XXIX, red 24) riječ الا-كرم. Kako vidimo, u sva tri ova

slučaja riječ je rastavljena tako da je na kraju prvog retka ostalo kao posljednje slovo elif koje se ne može spojiti sa sljedećim slovom. Međutim, nema nijednog slučaja da je u nekom od ovih dokumenata na kraju retka rastavljena riječ na slova koja se prilikom pisanja moraju spojiti sa sljedećim slovom, jer se tako nešto ne može ni zamisliti. Da je to tako, jasno se vidi iz dva dokumenta napisana isto tako magripskim pismom. U marokanskom dokumentu br. 13 (tabla XIII, red 17) pisar je, kada mu samo krajnje slovo ق u riječima و تحفيق nije moglo da stane na kraju 17. reda, čitavu riječ ponovno napisao na početku sljedećeg, 18. reda, ne brišući onu djelomično napisanu u prethodnom. Isti je takav slučaj i u alžirskom dokumentu br. 30 (tabla XXX, red 15). Kada je pisar dokumenta vidio da mu riječ اصطلع ne može čitava da stane na kraju 15. reda, on je tu riječ ponovno napisao na početku sljedećeg, 16. reda. Kako vidimo, ne može se uopšte pretpostaviti da arapski pisar na kraju retka rastavlja riječ ako su u pitanju slova koja se prilikom pisanja moraju spojiti sa sljedećim slovima. Osim toga, slovo ن, koje se u ovom slučaju nalazi na kraju riječi فلان i na kraju retka, napisano je bar jasno, onako kako se piše kad se nađe na kraju riječi (o tome kako oni koji pišu magripskim pismom rastavljaju riječi na kraju reda vidi: Aššafadī, الوافي بالوفيات, sv. I, str. 40).

Iza riječi ايد, o kojoj Sikirić piše da je pisar od slova ر napravio ا, što je, razumije se nemoguće, nalaze se riječi بحمد الله جل جلاله, što je, razumije se nemoguće, nalaze se riječi بحمد الله جل جلاله و اعظم كماله. Kad god je u ovim dokumentima upotrijebljena riječ ايد uvijek je iza nje upotrijebljena i riječ الله. Ako bi se riječi ايد فلان čitale citirane riječi بحمد الله جل جلاله و اعظم كماله koje treba da znače: »zahvaljujući Allāhu, uzvišena je Njegova veličina i golema Njegova savršenost!« — tako nešto ne bi se nikada reklo iza jednog običnog glagola, kao što je لا نريد «ne želimo». Sikirić, osim toga, kaže kako me je čitanje ايد فلان prisililo da u sljedeću rečenicu, da bih joj dao smisao, ubacim riječi (لا ينسفي). Prvo, nije riječ ni o kakvoj sljedećoj, već o istoj rečenici, i drugo, nisam ubacio riječi (لا ينسفي), kako to Sikirić reprodukuje, nego (لانسفي), a to je nešto sasvim drugo. Osim toga, ja sam u tekst sljedećeg, osmog reda, umetnuo više riječi (الله - انكم - •), i u napomeni objasnio zašto sam to učinio.

Prikazujući dokument br. 5, Sikirić kaže (str. 336):

Korkut je ovaj dokumenat uspješno dešifrovao i preveo, izuzev riječi »sultanovim« (str. 37, redak 1. odozgo), mjesto koje kod Baj-

raktarevića (str. 44, redak 1. odozgo) stoji, ispravno, »njihovim«, tj. dubrovačkim.

Sikirićeva tvrdnja da sam ovaj dokument »uspješno dešifrovao i preveo« nije nimalo laskava za mene i time ništa ne dokazuje, a najmanje to da je Bajraktarevićev prevod »njihovim«, tj. »dubrovačkim« ispravan, a moj »sultanovim« netačan.

Rečenica u kojoj je sporno značenje kraćeg oblika lične zamjenice trećeg lica jednine muškog roda u riječima تحت بندیراته izvorno glasi:

لأنهم رعية السلطان العثماني نصره الله لأن السلطان يحرص عليهم باحفاظ المسلمين وأرزاقهم وجميع من يسافر تحت بنديراته مأمن من جميع النصارى لان النصارى كلهم يوقرونهم اجلالا للسلطان العثماني

a u prevodu: »zato što su oni (Dubrovčani) podanici osmanskog sultana, Allah ga pomogao, i što ih on podstiče da bdiju nad muslimanima i njihovom imovinom. Svako ko plovi pod njegovim (sultanovim) zastavama, siguran je od svih kršćana, jer svi kršćani cijene Dubrovčane iz poštovanja prema osmanskom sultanu«. Sve lične zamjenice koje se u citiranoj arapskoj rečenici odnose na Dubrovčane u riječima يوقرونهم - عليهم - لانهم imaju, razumije se, oblike trećeg

lica množine muškog roda (هم). U riječima تحت بندیراته »pod njegovim zastavama« lična zamjenica je u obliku trećeg lica jednine muškog roda i može da se odnosi jedino na ranije upotrebljenu riječ sultan. Da je u ovom slučaju riječ o osmanskim zastavama na dubrovačkim lađama, ukazuje i kraj citirane rečenice: جلالا للسلطان العثماني

»iz poštovanja prema osmanskom sultanu«. Zašto bi se navedenim riječima završavala rečenica da Dubrovčani nisu prema potrebi plovili pod osmanskim zastavama. Osim toga, u ovim dokumentima je još jedanput navedeno da su Dubrovčani plovili pod zastavom osmanskog sultana. U dokumentu br. 13, u 15. redu kaže se ولا يعمالون في مراكبهم »na svojim lađama će isticati samo zastavu cara Osmanske carevine«. Uostalom, kogod posjeti Primorski muzej u Dubrovniku, može vidjeti na zidovima slike starih dubrovačkih galija na kojima se viju osmanske zastave.

Prikazujući dokument br. 7, Sikirić, između ostalog, piše (str. 337):

Potrebno je samo napomenuti da je Bajraktarević drugu riječ u ovoj ispravi ديوان preveo: »senat«, a u dokumentu 21 (str. 135) istu riječ prevodi »dvor« (str. 135). Isto je tako ta mjesto preveo i Korkut (sv. I, str. 41. i sv. II, str. 131). Ja, međutim, mislim da bi na oba ova mjesta trebalo prevesti: »Vijeće«.

Radeći na ovim arapskim dokumentima, mi smo mnogo puta naišli na riječ ديوان, koja je u arapski jezik ušla iz perzijskog. U djelu Al-Alqāb (str. 291) autor dr Al-Baša, kad govori o riječi ديوان kaže: ديوان لفظ فارسي من معانية البلاط الملكي المحكمة ومجالس الحكم والادارة tj. »dī-

vān je perzijska riječ koja, između ostalog, znači: vladarski dvor, sudnica i vijeće, senat, savjet». (Qalkašandija je u Šubḥu, sv, I, str. 89—139 napisao sve što se moglo napisati o riječi »dīvān«). Sikirić je očito previdio da dokument br. 7 predstavlja pismo upućeno Dubrovačkoj Republici i da je vijeće i senat jedno te isto. Da je vijeće i senat jedno te isto, bilo je poznato i jednom marokanskom diplomati koji u svome pismu (tabla XIV), odmah na početku, piše إلى البرنسي و سنادذالبوبلكهذالركوزه tj. Principu i Senatu Republike Raguze. Prema tome, u dokumentu br. 7 riječ ديوان znači senat ili vijeće. Drugi, pak, dokument (br. 36) predstavlja propratno pismo tripolitanskog vladara Jūsuf-paše Karamanlije za Đakoma Kristića, dubrovačkog ambasadora u Tripolisu, u kome se mole komandanti ratnih lađa Maroka, Alžira, Tunisa itd. da budu pažljivi prema njemu, jer putuje u službi njegovog cvatućeg dvora (في خدمة ديواننا المعمور). Poznato je da su tripolitanski vladari Karamanlije bili apsolutistički vladari i da pored njih nije postojalo nikakvo vijeće, odnosno senat, slično dubrovačkom, koje je na svojim sjednicama donosilo zakone, propise i vršilo ma kakvu izvršnu vlast, već je u vladarevim rukama bila koncentrisana sva vlast. Prema tome, u ovom drugom dokumentu, u dokumentu br. 36 navedena riječ ديوان ne znači nikako »vijeće«, kako Sikirić misli, jer takva ustanova nije ni postojala u Tripolisu, već znači dvor u kojem se nalazila i dvorska kancelarija, kako kaže Al-'Umarī: والمعنى به ديوان الإنشاء اذ الكتب وأنواع المخاطبات اليه وارادة ومنه صادرة (Al-'Umarī: At-ta'rīf, str. 5).

Govoreći o dokumentu br. 10, Sikirić kaže (str. 338):

Ovaj je dokumenat pisan sa dosta ortografskih grešaka, koje je Korkut uspio ispraviti. Držim da riječ أنه (11. redak odozgo) treba čitati: أليه, premda to čitanje ništa ne utječe na prevod. Nije vjerovatna Korkutova pretpostavka da riječ ظهر (str. 50, redak 5. odozgo) treba ispraviti u ظهر sa značenjem ضد - خلاف. Ja smatram da je ovo pogrešno napisana riječ هدر (proigrati), u kojoj je izvršena ne samo metateza nego je još mjesto slova ض stavljeno د.

Mom recenzentu očito nije poznato kako su se u raznim islamskim zemljama u dvorskim kancelarijama pisali službeni akti. Ipak, nije jasno odakle mu shvatanje da čitljivo napisanu riječ أنه treba čitati أليه, kao ni sasvim proizvoljna tvrdnja da takvo čitanje »ne utječe na prevod«. U ovim arapskim dokumentima upotrijebljen je na početku triju dokumenata glagol أنه - ينهي (u dokumentu br. 34 odmah poslije pozdrava stoji: فالذي ينهي, a tako isto i u dokumentu br. 35, zatim u dokumentu br. 39 nalazi se odmah na početku يقبل الارض و ينهي). što znači obavijestiti, izvijestiti, javiti, saopštiti, informisati. A da

arapski glagol *أنهى - ينهي* nema u značenju baš nikakve veze sa glagolom *يلقي - ألقى* koji znači baciti, hititi, u to se može uvjeriti svako ko konsultuje ma koji arapski rječnik. U obrascima pisama između pojedinih islamskih vladara i halifa, između samih vladara, između vladara i njihovih namjesnika i u privatnoj korespondenciji koje je Qalqašandija donio u svom djelu, nailazimo na stotine i stotine mjesta u kojima je u raznim oblicima upotrijebljen glagol *أنهى*, čak nailazimo na iste riječi koje se navode u ovom dokumentu: *والذي أنهيه* (Sv. VII, str. 121), a nigdje nije upotrijebljena Sikirićeva riječ *ألقي*. Prema tome, Sikirićeva tvrdnja da u ovom slučaju riječi *أنهيه* treba čitati *ألقيه* sasvim je pogrešna.

Sikirićeva druga primjedba da nije vjerovatna moja pretpostavka da riječ *ظهر* treba ispraviti u *ظهر* sa značenjem *ضد - خلاف*, već da je *ظهر* pogrešno napisana riječ *هدر* u značenju proigrati — nema nikakva osnova. Ako pažljivo pročitamo ovaj dokument i dokument br. 3, (oba dokumenta potiču iz Tunisa i predstavljaju kopije koje je, jasno se vidi, pisao isti pisar), ustanovićemo da pisar zamjenjuje glasove *ض* i *ظ*. U dokumentu br. 3 (tabla III, red 4) pisar piše *وضايف*, a u redu 6 *حظرة* mjesto *حضرة*, dok u dokumentu br. 10, o kome je riječ, (tabla X, red 5) pisar piše *حظرة*, mjesto *حضرة*, a u redu 2 (tabla Xa) piše tačno *حضرة*. I kad se iz ova dva pisma tuniskog vladara 'Alī-bāja jasno vidi da pisar zamjenjuje glasove *ض* i *ظ*, onda je sasvim vjerovatna moja pretpostavka da mjesto *ظهر* treba da bude *ظهر* u značenju *ضد - خلاف*, ali nije nimalo vjerovatno Sikirićevo mišljenje da je riječ *ظهر* pogrešno napisana riječ *هدر* (proigrati), jer se ta riječ na tom mjestu u tekstu ne bi mogla uopšte upotrijebiti.

Još je jedna Sikirićeva primjedba uz ovaj dokument vrijedna da se navede. U petom pasusu Sikirić kaže:

Isto tako riječi حمارة الكون (Korkut — str. 48, redak 3. odozgo) ne mogu značiti: »izvor narodne imovine« (Korkut — str. 49, redak 13. odozdo), nego: »blagostanje svijeta«.

Sikirićeva tvrdnja da sam riječi *عمارة الكون* preveo »izvor narodne imovine«, nije tačna. Citirane riječi, u to se svako može uvjeriti, preveo sam narodne privrede«, a to je nešto drugo. Odmah poslije riječi *عمارة الكون* slijede riječi *ويحصل منها المعاش والاقوات* tj. pomoću koje se dolazi do hrane i ostalog što je potrebno za život. Mislim da je jasno da se privređivanjem dolazi do životnih namirnica, a ne blagostanjem, blagostanje je posljedica toga i arapski se kaže *رفاهية*.

Kakvih čudnih i neodrživih primjedaba ima u Sikirićevom prikazu neka nam posluže kao primjer primjedbe koje je naveo prika-

zujući dokumente br. 34 (str. 340. i 341) i br. 17 (str. 339. i 340) koji su, uglavnom, pisani govornim jezikom. Prikazujući dokument br. 34, Sikirić odmah na početku kaže (str. 340):

U drugoj rečenici ovog dokumenta Bajraktarević treću riječ čita الك i (na str. 124) prevodi, bez ikakve osnove: »poruke«. Korkut istu riječ čita ispravno .الالا i (na str. 125) prevodi: »blagodati«. Kako na ovom mjestu ni ovaj prevod ne zadovoljava, ja smatram da je pisar stavio riječ .الالا (blagodati) pogrešno mjesto الالاي (pl. od البية = zakletva), pa bi, prema tome, prevod glasio: »poslije savršenog pozdrava i velikih zakletvi«. Ovakav prevod ovog mjesta odgovara duhu ovog pisma gdje se na kraju navode imena »spavača« za koja se drži da imaju magičnu moć.

Ako je i od profesora dra Sikirića, mnogo je!

Iako priznaje da sam u pismu navedenu riječ tačno dešifrovao i preveo, Sikirić okrivljuje pisara pisma da je pogriješio, jer je mjesto riječi .الالا trebalo da napiše الالاي, mada i u sljedećem dokumentu, (br. 35) pisar jasno piše .الالا. U pismima se, još od davnina, uvijek navodila riječ .الالا, a nikakva الالاي. Ako budemo čitali obrasce korespondencije koje je Qalqašandija naveo u VI svesku svoga djela, a i u drugim svescima, naići ćemo na stotine mjesta na kojima je navedena riječ .الالا, a nećemo naći nijedno mjesto u kome je navedena Sikirićeva riječ الالاي. Koliko god je čudno ovako Sikirićevo shvatanje, još je čudnije njegovo obrazloženje zašto treba da se nalazi »zakletve« a ne »blagodati«. Sikirić objašnjava: »Ovakav prevod ovog mjesta odgovara duhu ovog pisma, gdje se na kraju navode imena »spavačava« za koje se drži da imaju magičnu moć«. Sikirićeva tvrdnja da se na kraju ovog pisma nalaze imena spavača sasvim je netačna. Imena spavača su, kao legenda, urezana u pečatu tripolitanskog vladara Aḥmad-paše Karamanlije, autora ovog pisma Dubrovačkoj Republici. Pečat je stavljen na poleđini pisma, kako je to u ono doba bio običaj, i legenda u pečatu nema baš nikakve veze sa sadržajem samog pisma. Nije, valjda, Aḥmad-paša Karamanlija naredio da mu se izradi pečat samo zato da bi ga stavio na ovo pismo upućeno Dubrovačkoj Republici. Njegov pečat je stavljan na sva državna akta na koja se stavlja vladarev pečat, bez obzira na sadržaj samih akata. Osim toga, imena »spavača« urezivana su u pečate stotina velikaša, od sultana pa do kadija, a u ovim arapskim dokumentima, pored ovog dokumenta, urezana su u pečatu alžirskog muftije (dokument br. 30) i u pečatu Jūsuf-paše Karamanlije (dokument br. 38), i jasno je da ta imena nemaju nikakva uticaja ni bilo kakve veze sa sadržajem samih akata. Sikirić zatim piše:

U rečenici 6. (kod Korkuta str. 126 redak 3. odozgo) riječi ما انفصوا treba ispraviti u ما انفصوا («što su oni umanjili»).

Pisar ovoga dokumenta stavio je pažljivo potrebne tačke na slova koja se razlikuju tačkama. Tako je nad slovo ت stavio jasno dvije tačke (tabla XXXIV). U riječi تنقصوا, red 6, nalaze se, što se jasno vidi, tri tačke: jedna za prvo slgovo ن, druga za drugo slovo ن, a treća za treće slovo ق. Kako pisar ovoga pisma piše dva slova ن kad se nađu jedno do drugog u riječi, jasno se vidi u riječima: فانتا (3. red), وانا (5. red) و نظروا (9. red). Prema tome, sporna riječ može se čitati jedino ما تنقصوا, onako kako sam ja dešifrovao. Osim toga, prema Sikirićevom pogrešnom dešifrovanju riječi ما تنقصوا i prevodu »što su oni umanjili« rečenica ما تنقصوا المحبة ما تنقصوا u prevodu bi glasila: »s tim što mi ljubav povećavamo što su oni umanjili«. Očito je da takav prevod ne znači ništa. U bilješci uz riječ تزيدوا (str. 126 i u napomenama na strani 127) upozorio sam da u tripolitanskim dokumentima stoji زييدوا - تنقصوا - تقطعوا - نظروا - نوروا, mjesto زييدوا - نوروا - تقطعوا - نظروا - نظري - نظري - تقطعوا - تنقصوا - زييدوا pa ga i napišu.

U petom pasusu Sikirić kaže (str. 341):

U rečenici 8. Bajraktarević čita توددا فيكم i (na str. 124) prevodi: »da iskažemo naklonost«. Korkut ovu riječ (na str. 126, redak 5. odozgo) čita نوروا فيكم i (na str. 127) prevodi »da pokažemo«, nastojeći u bilješci pod br. 7 da tu riječ nekako protumači. Ja, međutim, mislim da ovdje treba da stoji زييد فيكم (povećavamo prema vama). Uostalom, sam prijedlog في i isti glagol u slijedećoj rečenici upućuju nas da pred tom riječi stoji glagol زييد.

Glagolski oblik زييد napisan je u ovom pismu tri puta i svako se može uvjeriti, kad pažljivo pročita faksimil pisma, da sporna riječ نوروا nema baš nikakve sličnosti sa زييد. Kako bi onda trebalo, kako to Sikirić misli, da mjesto riječi نوروا, stoji زييد. Neću ovdje da navodim primjere iz novijih arapskih romana i pripovjedaka o upotrebi u narodnom govoru oblika وري - يوري, mjesto književnog أري - يري. Sikirić bi mi mogao prigovoriti da se takav oblik, istina, upotrebljava u novije vrijeme, ali da to nije dokaz da se upotrebljavao i prije gotovo dvije stotine godina, u vrijeme u kome je nastao ovaj dokument. Zato ću kao dokaz navesti tekstove stare (bar nekoliko stotina godina iz kojih se vidi da se mjesto književnog أري - يوري pokazati, u narodnom govoru još davno upotrebljavao u istom značenju oblik وري pa i وري. Prije nekoliko godina štampano je djelo كتاب الحكيمات العجيبه و الأخبار العربية kao 18. svezak Islamske biblioteke (Da-

mask, 1956). Rukopis ovog djela pronašao je u biblioteci Aja Sofije u Carigradu čuveni orijentalist H. Ritter, koji je najprije počeo obrađivati A. Von Bulmerincq, a kada je on umro, izdao ga je, s predradovima umrlog naučnika, čuveni njemački arabist Hans Wehr. Izdavač djela Wehr nije tekstove pripovjedaka dotjerivao i prilagođavao književnom jeziku, kao što su to, na primjer, uradili arapski izdavači »Hiljadu i jedne noći«, već ih je štampao tačno onako kakvi su u rukopisu, pisani često govornim jezikom sa svim gramatičkim i stilskim greškama. U navedenom djelu upotrebljen je u dijalogu na više mjesta glagolski oblik وري i وري mjesto književne يرا. Zbog nedovoljnog prostora navešćemo samo dva-tri primjera. Na strani 98, red 3. i 4. pomenutog djela tekst glasi: فقلت له أراك زغت . عن الطريق فعال أردت أوريك ما اصنع فامض معي . Na strani 224, red 4. stoji: فقلت لأوراك لله سواء ما . يا امير عمير لأوراك الله ما يفمك . كان سبب نحدو جسمك .

U djelu: والغرب تحت حكم أسرة القرمانلي طرابلس, koje je napisao Rodolfo Micacchi, a na arapski preveo Taha Favzi (izdanje Arapske lige) dato je na kraju djela 37 dešifrovanih karamanlijskih dokumenata u obradi Kamaluddina al-Harbūtlije. U dokumentu broj 27, u pismu Jūsuf-paše Karamanlije upotrijebljen je glagol وري u značenju koje ima u govornom jeziku (str. 75, red 1): وهذا شيء تعرفه انت بنفسك ما تحتاج . بيوره لك .

Da se Sikirić samo malo potrudio i otvorio *Arapsko-ruski rječnik* od prof. K. Baranova (str. 1123) ili *Supplément aux dictionnaires arabes* od Dozya (str. 798), mogao je naći da oblik وري u narodnom govoru ima značenje »pokazati«, i ne bi u svojoj navedenoj primjedbi napisao, da mene potcijeni, da sam u bilješci pod br. 7 nastojao da tu riječ nekako protumačim, ta riječ je još davno protumačena, ja sam samo konstatovao činjenicu.

U šestom pasusu Sikirić kaže:

U istoj rečenici riječ نَقَطُوا Bajraktarević tačno čita, (a Korkut ne).

Kao što je ranije pomenute riječi ما نَقَصُوا pogrešno dešifrovao kao ما نَقَصُوا i netačno preveo, Sikirić je isto tako i riječ نَقَطُوا pogrešno pročitao نَقَطُوا. Ako dobro pogledamo faksimil ovog dokumenta (tabla XXXIV, red 8), vidjećemo da ova riječ ima samo dvije tačke: prvu za prvo slovo ن i drugu za drugo slovo ق. Prema tome, Sikirić je i ovog puta spornu riječ netačno dešifrovao, pa i ono što je netačno dešifrovao još je i pogrešno preveo.

Prikazujući, pak, dokument br. 17, Sikirić kaže (str. 339):

Posljednju, dopisanu, rečenicu u ovom dokumentu Korkut (u bilješci 8. na str. 66 i 67) opširno tumači. Mislim da za to nije bilo potrebe, jer to mjesto treba čitati الحيل وستوصل في الحيل i prevesti: »Poslaće vam se par konja i biće poslati sa (ostalim) konjima«. Korkut je posljednju riječ pročitao في الحين i preveo odmah, mjesto الحيل في الحيل (sa konjima). Posljednje slovo u ovoj riječi nije ن nego ل, kako se to jasno vidi iz faksimila ako se sravne riječi koje na kraju imaju slovo ن sa onim kod kojih na kraju stoji ل. Tačku na slovo خ pisar je pogrešno izostavio, pa je to Korkuta i zavelo na krivo čitanje.

Moj recenzent i u ovom slučaju daje dokaz svoje neobaviještenosti. Da je samo pogledao Dozyev *Supplément* (svezak II, str. 810), vidio bi da tamo piše: وصل I, aor. Vulg. يوصل, i ne bi nikako smatrao da je riječ يوصل nekakav oblik IV vrste اوصل, nego bi saznao da je prosti glagol, kako sam to u bilješci objasnio. Riječi يوصل i يوصل¹ upotrebljene su u ovom dokumentu u izgovoru i značenju kakvo imaju u govornom jeziku. Zanimljivo je da se u narodnom govoru upotrebljeni oblik يوصل čuje gotovo u svim arapskim zemljama. Kad sam bio student u Kairu, uvijek me je poštanski službenik telefonom obavještavao da mi je stiglo pismo ili ček riječima: يوصلك مکتوب - , i još sam se tada upoznao sa upotrebom i značenjem ove riječi koja se u obliku, koji sam objasnio u bilješci 4. str. 66 i 67, upotrebljava u govornom jeziku. Prema tome, riječi يوصل i وستوصل ne znače nikako »poslaće vam se« i »biće poslati«, kako to Sikirić pogrešno prevodi, već znače »stiže vam« i »stići će«.

Što se tiče Sikirićeve primjedbe da posljednja riječ u citiranoj rečenici nije الحين, već الحيل, da posljednje slovo nije ن već ل i da je tačku na slovu خ pisar pogrešno izostavio (opet kriv pisar) sve je to lako napisati, ali je trebalo i dokazati.

Čuveni islamski naučnik Šalahuddīn Halīl ibn Aibak Aṣ-Safadī (1296—1363), autor blizu dvije stotine knjiga, među kojima je njegovo u 30 svezaka napisano djelo الوافي بالوفيات najpotpuniji biografski leksikon u arapskoj literaturi (ovaj autor je proveo svoj život kao visoki funkcioner u dvorskoj kancelariji mamelučkih sultana u Kairu i njihovih namjesnika u Damasku) piše na 41. strani prvog sveska navedenog leksikona — kada govori o pravopisnim pravilima:

قاعدة) لا تنطق القاف و لا النون و لا اليا. اذا وقع أواخر الكلم برهانه أن الاعجام اغا أتى به للفارق فان صورة الباء والتاء والحاء والفاء والذال متشابهة والقاف والنون والياء آخر الكلم لا تشبهها صورة أخرى أما اذا وقع في بعد وجب الكلمات تقطن لأن الفارق بطل

dakle, pravilo je da se tačke ne stavljaju na slovo $ق$, $ي$ $ا$ kada se nalaze na kraju riječi, zato što im u tom slučaju svojim oblikom nijedno drugo slovo nije slično. To se pravilo ne odnosi na slova, kao što su, na primjer: $ب$, $ت$, $ث$, $ح$, ili $خ$, ili $د$ u kojima se tačke moraju napisati, ma gdje se nalazila u riječi, jer se ta slova jedino tačkama razlikuju jedna od drugih. Sikirić, međutim, suprotno citiranom pravopisnom pravilu (koje navodi i Qalqašandija, Šubh sv. III, str. 154—5) čita posljednje slovo $ن$ u riječi $الحين$ kao $ل$ zato što na slovu nema tačke, a slovo $ح$ u istoj riječi kao $خ$, stavljajući na pisarevu dušu da je pogrešno izostavio tačku. Ako dobro pogledamo dokumente pisane zapadnim pismom, uvjericemo se da na stotine mjesta pisari nisu stavljali tačke iznad slova $ق$ $ا$ $ي$ i ispod slova $ي$ kad se nalaze na kraju riječi, zato što je takvo pisanje, kako smo vidjeli, pravilno. Međutim, nećemo naići ni na jedan slučaj da je koji pisar izostavio tačku na slovu $خ$, pošto bi oblik bez tačke označavao sasvim drugi glas, i to glas $ح$. Osim toga, Sikirićevo obrazloženje da u riječi $الحين$ posljednje slovo »nije« $ل$ nego $ن$, kako se to jasno vidi iz faksimila, nema opravdanja. Dopisana sporna rečenica napisana je kao post scriptum docnije drugom rukom i crnim mastilom, kako se to vidi i na snimku, a još bolje na originalu. Zbog toga je slovo $ن$, napisano na kraju riječi $الحين$, pogrešno spravljivati s drugim riječima u pismu koje imaju na kraju slovo $ل$, budući da je samo pismo pisano drugom rukom. I još nešto. Ako dobro pogledamo kako pojedini pisari ovih dokumenata pišu pojedina slova na kraju riječi, uvjericemo se da su ih često tako čudno napisali da ih je bilo moguće dešifrovati tek dešifrovanjem prethodnih slova.

Iz pisma u kome je kao post scriptum dopisana sporna rečenica vidimo da marokanski sultan zahtijeva od dubrovačkog kneza da njegova poklisara, kad stigne u Dubrovnik, prevezu u Aleksandriju, a da ga, kad završi svoj diplomatski zadatak u Kairu, iz Aleksandrije vrata u Livorno. Dubrovčanima je bilo neugodno da za marokanskog poklisara traže prevozninu zato što su u to vrijeme s Marokom bili u veoma prisnim prijateljskim odnosima. Zato smatram da su oni kao dobri trgovci na neupadljiv način zamolili da im se daju dva arapska ata, da ih, vjerovatno, pošalju na dar bosanskom veziru ili nekom drugom i, kad je njihovoj molbi udovoljeno, na pismu je drugom rukom dopisana rečenica o kojoj je riječ.

Prikazujući dokument br. 35 (u Sikirića pogrešno br. 34), Sikirić u drugom pasusu kaže (str. 341):

U rečenici 9. Riječ $زاید$ i kod Bajraktarevića i Korkuta treba ispraviti u $نريد$ (želimo), pa će rečenica u prevodu glasniti: »Naša je namjera (prema vama) samo dobro.« (V. istu rečenicu — pod br. 9 u dokumentu 21.)

Ako pažljivo pogledamo faksimile dokumenata o kojima je riječ, uvjerićemo se da sporna riječ زايد nema baš nikakve sličnosti sa Sikirićevim تزيد. Da Sikirić i ovoga puta, kao i inače, griješi, vidimo iz nekoliko dokumenata objavljenih u spomenutom djelu: طرابلس الغرب U pismu 'Ali-paše Karamanlije (dokument br. 26 str. 72, red 4) stoji: و لا زايد بحمد الله جل و على سواى الخير. a u redu 19. na kraju pisma: و لا زايد الا خيرا و السلام, doslovno onako kao i u dokumentu o kome je riječ. U pismu Jusuf-paše Karamanlije (dokumentu br. 21. str. 62, red 4) stoji و لا زايد سوى الخير, a isto tako i u njegovom drugom pismu (dokument br. 4 str. 70, red 4).

Prikazujući dokument br. 24, Sikirić piše (str. 342):

Kod dokumenta 24 riječi و غرضك قضيتہ على وفق مرادك (str. 78, redak 2. odozdo) treba prevesti: »Tvoju sam želju ispunio prema tvojoj volji«.

Kako je dokument br. 24 objavljen samo u mom prevodu, Sikirićeva primjedba je upućena meni. Prema navedenom prevodu, Sikirić početak rečenice čita و غرضك قضيتہ a ja ja و غرضك قضيتہ. Da vidimo koja su od ova dva čitanja i, razumije se, prevoda tačna.

U svim poveljama i pismima islamskih vladara i članova vladarskih kuća objavljenih u mom izdanju sultani i prinčevi govore samo u prvom licu množine. Qalqašandija na jednom mjestu u Šubhu kaže: (فانا) من كلام الأشباه و الاخوان (و نحن) من كلام الملوك rečenica, princ Aṭ-Ṭajjib, brat vladajućeg marokanskog sultana Mavla Sulejmana, uputio je u roku od tri mjeseca pet pisama dubrovačkim ambasadorima (dokumenti br. 19, 22, 23, 24, i 25). U svim tim pismima i poveljama on, kao član vladajuće dinastije, uvijek govori samo u prvom licu množine, kako je to stoljećima ustaljeno pravilo, na primjer: ورد على شريف مقامنا كتابك الأخير و نأمرک أن توجه صاحبك (tabla XIX, red 2) tvoje posljednje pismo stiglo je našem uzvišenom visočanstvu; و تعرفنا منه (tabla XXII, red 5) i naređujemo ti da uputiš svoga druga و عرفنا لك العمل (red 6) (tabla XXV, red 2) i saznali smo iz pisma i على ما رسامنا لك العمل (red 6) kako smo ti odredili da postupiš. U pismu u kome se nalazi citirana rečenica و غرضك قضيتہ, u dokumentu br. 24, pošiljalac pisma govori takođe samo u prvom licu množine: بلغنا كتابك (red 2) stiglo nam je tvoje pismo ان رسوينا الشريف (red 3) naša uzvišena povelja, أرناه بدفعه (red 6) naredili smo mu da ga preda, ها نحن أرنا (red 13) mi smo, evo, naredili. Prema svemu iznesenom, početak citirane rečenice ne može se nikako čitati kako Sikirić čita i prevodi: »Tvoju sam želju ispunio«, jer bi, da se to htjelo reći, stajalo قضينا ispunili smo. Osim toga, rečenica o kojoj je riječ ne može se ni po smislu čitati onako kako čita

Sikirić. Iz svih pisama koje je princ Aṭ-Ṭajib uputio dubrovačkim ambasadorima, u kojima se govori o isporuci Dubrovniku hiljadu kantara voska u ratama za zaplijenjenu dubrovačku lađu, vidi se da marokanski dvor baš ne žuri da ispuni svoju obavezu prema Dubrovniku, ispričavajući se za zakašnjene bunama u zemlji, i oni do pisanja ovog pisma nisu bili isporučili Dubrovniku ni najmanju količinu voska, kako se to jasno vidi i iz sljedećeg pisma (dokument br. 25). Kako bi onda princ Aṭ-Ṭajib mogao pisati dubrovačkom ambasadoru: »Tvoju sam želju ispunio«.

U odgovoru na Sikirićeve primjedbe naveli smo sve arapske rečenice koje je i Sikirić preveo smatrajući da moj prevod nije ispravan. Po recenzentovom mišljenju, u mom prevodu postoji i jedna rečenica koju nisam »tačno« preveo. Sikirić, istina, ne daje svoj prevod te rečenice, ali ističe da je prof. Bajraktarević tu rečenicu tačnije preveo od mene. Govoreći o dokumentu br. 12, Sikirić kaže (str. 330):

Međutim, rečenicu broj 5 on je tačnije preveo nego Korkut (str. 55, redak 3. odozgo).

Čiji je prevod ove rečenice tačan? Moj ili Bajraktarevićev. Naglasimo odmah da nije riječ o Sikirićevoj rečenici br. 5, već o zavisnoj rečenici koja se nalazi u 5. redu navedenog dokumenta. Ta rečenica glasi: *التي عقدتم معنا بحضرتنا العلية بالله تعالى*. Bajraktarević je ovu rečenicu preveo: »koji ste sklopili s nama u našoj, pomoću višnjeg Boga visokoj prisutnosti«, dok sam ja preveo: »koje ste uspostavili s nama, s našim, od uzvišenog Allaha visokim veličanstvom«. Sporno je značenje riječi *حضرة*.

Riječ *حضرة* u svim ovim dokumentima upotrijebljena je samo kao titula (*على حضرتكم العلية* tabla III, red 6, Vašem uzvišenom veličanstvu; *لحضرتنا العلية بالله*, tabla IV, red 2, našem od Allaha uzvišenom veličanstvu; *على حضرتكم المنورة*, tabla X, red 6—7, Vašem blistavom veličanstvu; *طلع لحضرتنا العلية بالله*, tabla XI, red IV, došao je k našem od Allaha uzvišenom veličanstvu; *حضرت دولت كرمي ولايت رقوزة* tabla XXXIII, red 2, Njegovoj ekselenciji knezu oblasti Raguze itd.) i ja sam riječ *حضرة* uvijek prevodio kao titulu, Sikirić tim mojim prevodima ni na jednom mjestu nije prigovorio (O značenju riječi *حضرة* vidi: Qalqašandi: *Šulḥ*, sv. V, str. 498 i dr Al-Baša: *Al-alqāb*, str. 260—264). Da se Sikirić više udubio u ova arapska dokumenta, on bi ustanovio da se u njima u značenju »prisustvo« upotrebljavaju riječi *بمضور* i *بمضور*.

I na kraju još nešto. Da je Sikirić konsultovao bar najmanji arapski rječnik *المنجد*, on bi kod riječi *نظر* našao da *أظن لى فلانا* znači *potraži mi ga* i ne bi, prikazujući ovaj dokument, napisao: *أطلبه لى*

Riječi انظروا لنا (Bajraktarević, str. 97 rečenica 7) prevodi: »odredite« (str. 99), a Korkut (str. 53): »potražite«. Mislim da bi najbolje bilo prevesti: »pribavite«.

Naveli smo sve prevode rečenica, odnosno dijelova rečenica koje je Sikirić citirao u svom prikazu, zato što su, po njegovom mišljenju, moji prevodi netačni i dokazali smo da je upravo recenzent sam sebe doveo u zabludu, »ispravljanjem« ispravnog prevoda. Vidjeli smo da ni prof. Sikirić, kao ni prof. Bajraktarević, ne vodi dovoljno računa o osnovnim pravilima arapskog jezika. O nedovoljnom Sikirićevom jezičkom osjećanju ne samo za strani već i maternji jezik svjedoče pored navedenih primjera iz recenzije mog prevoda i primjeri iz njegove Gramatike arapskog jezika za niže razrede medresa i srednjih škola. U drugom dijelu ove Gramatike, u sintaksi, Sikirić je donio mnogo arapskih rečenica i njihovih prevoda na naš jezik kao ilustraciju pojedinih pravila arapskog jezika, ali je, na žalost, bio nebrizljiv na isti način kao i u recenziji. Inače se ne bi mogli pojaviti toliki previdi. Prostor nam ne dozvoljava da iznesemo ove slučajeve. Stoga ćemo se zadržati na dva karakteristična primjera.

U drugoj knjizi pomenute Gramatike na str. 34, kad objašnjava da subjekat u arapskom jeziku može biti i cijela rečenica, Sikirić je naveo kao primjer arapsku poslovicu تسمع بالمعدي خير من أن تراه koju je preveo: »Bolje ti je Muajdiju čuti nego vidjeti«. Ovaj Sikirićev prevod nije pravilan, jer ne uzima u obzir značenje glagola سمع - يسمع kad ima uza se direktan a kad indirektan objekat. Poznato je kako je nastala pomenuta poslovice. Jedan arapski predislamski vladar slušao je mnogo lijepih stvari o nekom Muajdiji: da je pametan, oštrouman, mudar, rječit, itd. i poželio je da ga vidi. Kad su mu želju ispunili i doveli Muajdiju, koji je bio veoma ružan i kržljiv, i kad ga je vladar ugledao, uzviknuo je navedene riječi, koje su poslije postale poslovice, i one u prevodu treba da glase: »Bolje ti je o Muajdiji slušati nego ga vidjeti«.

Na strani 46. iste knjige kada objašnjava arapski akuzativ mjesta i vremena, Sikirić je kao primjer akuzativa kojim se kazuje vrijeme vršenja radnje (dodatak za vrijeme ظرف الزمان), naveo, između ostalih, rečenicu: ماتت بنت (رسول الله صلعم) مرجه من بدر. I ovaj Sikirićev prevod nije pravilan jer kazuje da je Muhammed zatekao svoju kćer živu kad je stigao u Medinu na povratku s bitke na Bedru. Međutim, ovo nije smisao navedene arapske rečenice, nego upravo obratno da Muhammed nije zatekao svoju kćer živu kad je stigao u Medinu. Da je Sikirić više mislio o tome da se arapskim dodatkom za vrijeme kazuje vrijeme kada se događa glagolska radnja, i da je taj dodatak za vrijeme samo doslovno preveo, smisao rečenice bi bio drugi: »Umrla je kći Božijeg poslanika za vrijeme dok se on vraćao s Bedra«. Tek tada bi

podigao pravi smisao rečenice tj. da Muhammed nije zatekao svoju kćer živu kad je stigao u Medinu.

Govoreći o dokumentu br. 39, Sikirić u drugom pasusu, kad govori o dešifrovanju, kaže (str. 342):

Korkut je netačno dešifrovao riječi بتسعة (na str. 144) mj. بسبعة.

Kad govori o prevodu, on u četvrtom pasusu kaže:

Što se tiče Korkutova prevoda, valja istaći da (na str. 144, redak 2. odozgo) riječi بتسعة وعشرين الف («za dvadeset i devet hiljda») treba ispraviti u: بسبعة وعشرين الف («za dvadeset i sedam hiljada») i riječ خمس (str. 150, redak 4. odozgo) »pet« ispraviti u خمسين («pedeset»).

Sikirić je i u ovom primjeru izgubio iz vida sadržinu čitavog dokumenta. Nije primijetio da je sporni broj بتسعة وعشرين الف indirektno pomenut još na jednom mjestu, mada je, prikazujući ovaj dokument, naveo brojeve ništa manje već 35 rečenica u kojima je, po njegovom mišljenju, Bajraktarević griješio. U redu 48. ovog dokumenta naveden je jedan iznos dukata koji jasno upućuje da sporni broj treba čitati بتسعة وعشرين الف, onako kako ja čitam, a ne بتسعة وعشرين الف kako čita Sikirić. U redu 46., 47. i 48. ovog dokumenta stoji:

فحصل التوافق بين القاضي حمزه وقنصل الكيتلان على الزام طايفة المملوك بثلاث مبالغ الغرم المذكور وقدر الثلث تسعة الاف دينار وثمانى مائة دينار وخمس دينار الخ tj.: »pa je došlo do sporazuma između kadije Hamze i katalanskog konzula da se Dubrovčani zaduže trećinom iznosa pomenutog nameta, a iznos trećine je devet hiljada osam stotina i pet dukata«. Ako sumu u iznosu od 9.800 dukata, (odmah ću objasniti zašto sam izostavio i »pet«) pomnožimo sa 3, jer je izričito navedeno da je taj iznos trećina pomenutog nameta, dobićemo 29.400 dukata, tačno onoliko koliko iznosi čitav namet, a ne 27.400, kako to pogrešno dešifruje i prevodi Sikirić. A što se tiče pitanja da posljednji broj treba čitati خمس, kako čitam ja, a ne خمسين, kako čita Sikirić, evo i zato dokaza. Svaki dug koji se utjeruje putem suda povećava se za izvjesnu sumu, za onoliko koliko se budu povećali sudski troškovi. Tako je i sada, a tako je bilo i ranije. U ovom slučaju dužna suma u iznosu od 9.800 dukata, koja, kako smo vidjeli, predstavlja trećinu nameta koji je iznosio 29.400 dukata, a koju su po presudi aleksandrijskog kadije Hamze Dubrovčani bili dužni da plate francusko-katalanskom konzulu, narasla je još za 5 dukata, za sumu koju je naplatio kao svoju taksu kadija Hamza. Da je Sikirić čitao Ibn Ijāsovu kroniku بدائع الزهور في وقائع الدهور, koji je živio i svoju kroniku pisao upravo u vrijeme kada je napisana ova predstava dubrovačkog konzula Marina Restića, on bi vidio da je iznos od 5 dukata bila najveća taksa koju su kadije u to doba naplaćivale za svoja rješenja.

Kada pišu brojeve slovima, gotovo svi sastavljači ovih arapskih isprava griješe, na što sam ja skretao pažnju u napomenama, i ne treba ikoga da zbunjuje to što je u ovom dokumentu napisano, خمس دينار, mjesto خمسة دنانير. U istom ovom dokumentu stoji takođe nepravilno: بتسعة و عشرين الفا, mjesto بتسعة و عشرين الف; zatim بارعة مائة دينار, mjesto بارعة دنانير (red 14. i 15.) i باربع دنانير (red 43 i 45). U fermanu mamelučkog sultana Kait-bāja iz 1497. godine, kojim se daju povlastice Florentincima, a koji je objavio John Wansbrough u časopisu Bulletin of the School of Oriental and African Studies, Vol. XXVIII, Part 3, 1965. stoji (na 503 strani, red 4) slično kao i u našoj ispravi: اربعة دراهم mjesto اربع درهم.

Napominjem da je Sikirić, prikazujući, dakako pogrešno, kako je trebalo dešifrovati brojeve خمس i تسعة, utrošio upravo onoliko prostora koliko je utrošio prikazujući 18 dokumenata koje sam samo ja izdao.

Sa koliko je pažnje trebalo obrađivati ove dokumente i koliko je truda bilo potrebno uložiti da se oni tačno dešifruju i vjerno prevedu može nam poslužiti kao dokaz jedna Sikirićeva primjedba koju je naveo prikazujući dokument br. 13. Sikirić kaže (str. 342):

U ispravi 13. (str. 58) riječ الجذاب treba ispraviti u الجلاب sa istim značenjem.

Ako pažljivo pogledamo kako pisar ovog dokumenta piše lam-elif, vidjećemo da ga piše, prema mjestu u riječi, na razne načine. Kada je lam-elif dio određenog člana ال (na primjer: u prvom i drugom redu dokumenta navedene riječi: الاعظم - الاجل - الانصار - والافكيك, red 15, والاسحق, red 20), vidjećemo da ga pisar uvijek piše na poseban način. Ako je lam-elif odrična rječica لا (na primjer: ولا يبرع ولا يريم, red 6) ili se nalazi u sredini riječi, ali se ispred njega nalazi slovo koje se u pisanju ne može spojiti sa sljedećim slovom (na primjer: مولانا, red 7, 8, 9, i 12), onda ga piše na drugi način. Ako li se, pak, lam-elif nalazi u sredini riječi, a ispred njega je slovo koje se u pisanju mora spojiti sa sljedećim slovom, na primjer: صلاح, red 4, سلام, red 5, الفلانك, red 15), onda ga pisar piše na treći način. Kada dobro pogledamo u 23. redu dokumenta napisanu riječ الجذاب, o kojoj je riječ, mi vidimo da su četvrto i peto slovo zal i elif, a ne lam-elif, jer bi lam-elif, da je na ovom mjestu u riječi, bio napisan onako kako su napisani lam-elifi u navedenim riječima صلاح, سلام, فلانك. Kada, osim toga, pogledamo kako pisar ovog dokumenta piše slova ذ i د (na primjer: الدارين, red 5, سيدنا, red 7 i 14, لاعداء, red 25; يذكر, red 9, فحيثئذ, red 10, ذكرتم, red 22 i ذلك, na mnogo mjesta, uvjerićemo se da se sporna riječ

može čitati jedino *النجذاب*, kako sam ja pročitao, a ne *النجلاب*, kako to bez ikakva osnova hoće Sikirić.

Ima jo šnekoliko Sikirićevih beznačajnih primjedaba na koje se nisam osvrtao. Ne treba, međutim, mnogo znanja da se ustanovi proizvoljnost i neoportunist i ovakvih primjedaba.

Kad Sikirić završava svoj članak riječima: »Pored istaknutih nedostataka ove dvije zbirke arapskih dokumenata — kao prvi pokušaj u našoj nauci na obradi ovakve materije — predstavljaju određeni doprinos za proučavanje istorijskih dokumenata naših zemalja«, a na početku članka kaže: »Budući su se prevodiocima pri obradi potkrale pogreške, ja ću nastojati da ukažem na one najteže, koje mute smisao teksta, kako bi ove isprave potpuno poslužile svojoj svrsi«, onda je trebalo, kad s takve visine i meritorno želi da zasvjedoči svoje znanje arapskog jezika da svoje tvrdnje dokaže. Umjesto toga, on iskrivljava tačno dešifrovane tekstove i nepravilno prevodi vjerno prevedene riječi i rečenice, potvrđujući time aktuelnost davnije arapske izreke koja kazuje da nije nezalica onaj koji ne zna, a zna da ne zna, nego onaj koji ne zna a ne zna da ne zna.